

Between Reforms and Ideology: teacher training in the Khmelnytskyi Region in the mid-1950s – early 1960s

Anna S. Dolyinna

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine)

email: anna_polishchukpas@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3910849>

Ihor A. Opria

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

Candidate of Historical Sciences (PhD), Associate Professor (Ukraine)

email: igoroprya555@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-2088>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/DPM-1834-2022>

Abstract

The aim of the article is to examine the specifics of teacher training in the Khmelnytskyi region in the mid-1950s to the early 1960s under the conditions of educational reforms and party-ideological control. **The research methodology** is based on a combination of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and specific historical approaches (chronological and comparative), which enabled a comprehensive analysis of changes in the field of teacher education under conditions of socio-political liberalization. **The scientific novelty** lies in the focus on the regional dimension of teacher training and the first-time systematization of information about the activities of pedagogical institutions in Khmelnytskyi region during this period. **Conclusions.** In the mid-1950s – early 1960s, teacher education in the Khmelnytskyi region developed within a contradictory environment of educational modernization and persistent ideological pressure. On the one hand, political liberalization encouraged the expansion of educational institutions, improvement of material and technical resources, growth in the number of faculties, enhancement of teaching staff qualifications, and intensification of research activities. On the other hand, the dominance of party-state ideology significantly restricted academic freedom, shaped the content of education, and tightly controlled the student environment. Pedagogical and industrial internships remained a crucial component of training, contributing to the development of practical skills. However, problems with student housing, funding, and staff retention persisted. Career guidance efforts helped to overcome regional imbalances in student recruitment. Overall, teacher training during this period was a complex process occurring at the intersection of educational reforms, socio-economic transformations, and political control.

Keywords: teacher education, Khrushchev Thaw, ideological education, research activity, Kamianets-Podilskyi Pedagogical Institute.

Між реформами й ідеологією: підготовка педагогічних кадрів на Хмельниччині у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр.

Анна Долинна

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: anna_polishchukpas@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/3910849>

Ігор Опря

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кандидат історичних наук,

доцент (Україна)

email: igoroprya555@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-2088>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/DPM-1834-2022>

Анотація.

Метою статті є висвітлення особливостей підготовки педагогічних кадрів на Хмельниччині у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. в умовах освітніх реформ і партійно-ідеологічного контролю. **Методологія** дослідження базується на поєднанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) і спеціальних історичних методів (хронологічного, порівняльного), що дало змогу комплексно проаналізувати зміни у сфері педагогічної освіти в умовах лібералізації суспільно-політичного життя. **Наукова новизна** полягає у зосередженні на регіональному вимірі підготовки педагогічних кадрів та вперше здійсненій систематизації інформації про діяльність педагогічних вишів Хмельниччини в означений період. **Висновки.** У середині 1950-х – першій половині 1960-х років педагогічна освіта в Хмельницькій області розвивалася в умовах суперечливого поєднання освітньої модернізації та збереження ідеологічного тиску. З одного боку, політична лібералізація сприяла кількісному зростанню закладів, поліпшенню матеріально-технічної бази, розширенню факультетів, зростанню кваліфікаційного рівня викладачів і посиленню науково-дослідної роботи. З іншого – домінування партійно-державної ідеології суттєво обмежувало академічну свободу, впливало на зміст освіти та контролювало студентське середовище. Педагогічна та виробнича практика залишалася важливим елементом підготовки, сприяючи формуванню практичних навичок. Водночас проблеми із забезпеченням гуртожитками, фінансуванням і кадровою стабільністю зберігалися. Профорієнтаційна діяльність дозволяла долати регіональні диспропорції у наборі студентів. Загалом підготовка педагогічних кадрів у цей період була складним процесом, що відбувався на перетині освітніх реформ, соціально-економічних трансформацій і політичного контролю.

Ключові слова: педагогічна освіта, хрущовська «відлига», ідеологічне виховання, науково-дослідна діяльність, Кам'янець-Подільський педагогічний інститут.

Постановка проблеми. Період, пов'язаний з реформаторською діяльністю М. С. Хрущова, характеризується масштабними перетвореннями в різних сферах суспільного життя. Ці зміни охоплювали не лише політичну та економічну площини, але й торкнулися культури, науки, освіти та інших галузей духовного розвитку. Значення цього періоду виходить далеко за межі реформаторської діяльності самого Хрущова, адже саме тоді відбулася радикальна зміна суспільної свідомості, обумовлена критикою сталінізму. У роки «відлиги» сформувалося нове покоління радянської інтелігенції, виховане в дусі переосмислення «деформацій соціалізму». Водночас, характерною рисою цього періоду залишалася амбівалентність: ідеологічні послаблення супроводжувалися жорстким адмініструванням, а партійне керівництво продовжувало втручатися у творчий та науковий процес, спрямовуючи його в русло комуністичної пропаганди.

Науково-технічна революція, яка розгорталася в ці роки, зумовила зростання потреби в спеціалістах із вищою та середньою спеціальною освітою. Значна увага приділялася розвитку вечірнього та заочного навчання, що відповідало новим вимогам часу. Однак проблема розвитку вищої освіти у період політичної та економічної лібералізації залишається недостатньо висвітленою у науковій літературі. Відсутність комплексних синтетичних праць, які б відображали діяльність закладів вищої освіти в умовах хрущовської «відлиги», створює значну прогалину у вивченні цього питання. Особливо це стосується регіонального аспекту освітніх процесів, зокрема функціонування закладів освіти Хмельницької області, який досі не знайшов належного висвітлення в українській історіографії. Запропоноване дослідження спрямоване на заповнення цієї лакуни шляхом об'єктивного аналізу розвитку вищої освіти Хмельниччини, що робить його актуальним і необхідним для сучасної історичної науки.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Питання розвитку вищої освіти Хмельниччини в період хрущовської «відлиги» частково досліджено як радянськими, так і сучасними українськими авторами, проте окремі питання діяльності вищих навчальних закладів у цей період залишаються актуальними для подальших досліджень. Радянські дослідники присвятили наукові розвідки окремим фрагментам теми. Зокрема, М. Магден виокремив основні етапи діяльності Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в середині 40-х – на початку 50-х років, що дозволяє з'ясувати ситуацію в освітній сфері на початку досліджуваного періоду (Магден, 1953). Г. Тонкочеев у 1957 р. описав відновлення сільськогосподарського інституту після його реорганізації в 1954 р. (Тонкочеев, 1957). Однак, ці та інші публікації містять лише епізодичні дані про функціонування закладів освіти на Хмельниччині.

Сучасні українські дослідники, зокрема А. Філінюк, у своїй монографії «Життя, віддане справі» дослідив діяльність ректора Кам'янець-Подільського педінституту І. Зеленюка в 1947 – 1966 рр., зокрема його кадрову політику, вдосконалення навчально-матеріальної бази та розвиток культурно-спортивної діяльності студентів. Зокрема, автор підкреслив роботу ректора, спрямовану на поповнення викладацького складу, підготовку та захист дисертацій, а також

розвиток навчально-виробничих майстерень, спортивних об'єктів тощо (Філінюк, 2008). В іншій колективній праці А. Філінюк дослідив питання підвищення наукового рівня викладацького складу, розширення студентського контингенту та вдосконалення матеріально-технічної бази у цьому ж закладі вищої освіти (Завальнюк, 2003).

Монографія М. Бахмата та М. Алещенка «Подільський державний аграрно-технічний університет» висвітлює процес відновлення діяльності Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту після реорганізації в 1954 р., розкриває питання матеріально-технічного забезпечення закладу, зокрема передачу йому приміщень духовної семінарії та створення навчально-дослідного господарства. Автори також звертають увагу на наукову діяльність викладачів та участі студентів у спортивних і культурних заходах (Бахмат, Алещенко, 2005).

О. Комарніцький та М. Моштак дослідили діяльність студентської профспілкової організації Кам'янець-Подільського національного університету, де йдеться про виховну роботу і побут студентів того часу, а також про спортивну та культурну активність (Комарніцький, Моштак, 2009). Громадсько-політичну діяльність Кам'янець-Подільського педінституту у часи хрущовської «відлиги» висвітлили О. Мельничук та А. Долинна (Мельничук, Долинна, 2023а). Істотний внесок у дослідження історії освіти в регіоні внесли О. Завальнюк та О. Комарніцький, які в історичному нарисі «Кам'янець-Подільський національний університет» простежили динаміку наукової роботи, зміни в організації навчального процесу та поліпшені матеріальної бази інституту в середині 1950-х – 1960-х роках (Завальнюк, Комарніцький, 2012). Вони також опублікували низку біографічних нарисів про окремих керівників інституту.

Окремі праці стосуються характеристики державної політики щодо підготовки педагогічних кадрів (Мельничук, Долинна, 2023b) та соціокультурних трансформацій в регіоні в середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. (Мельничук, Поліщук, 2022).

Загалом, роботи радянських і сучасних авторів мають різну наукову цінність, але залишають поза увагою значну кількість нез'ясованих питань, зокрема щодо навчальної та громадсько-політичної діяльності вишів, їх матеріального забезпечення тощо. Втім, найважливішим є завдання неупередженого аналізу вже зібраного матеріалу та формулювання висновків щодо процесу підготовки педагогічних кадрів у Хмельницькій області в означений період, змін у системі освіти та діяльності педагогічних вишів за умов хрущовської «відлиги».

Мета статті – висвітлити особливості підготовки педагогічних кадрів на Хмельниччині у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. в умовах освітніх реформ і партійно-ідеологічного контролю.

Виклад основного матеріалу. З початком хрущовських реформ в СРСР розпочався поступовий відхід від сталінських практик, що сприяло частковій лібералізації суспільного життя, зокрема в галузі освіти. Запровадження обов'язкової семирічної (1953) і восьмирічної (1959) освіти, скасування плати за навчання у старших класах (1956) формально відкривали шлях до соціальної мобільності. Однак матеріально-технічна база не відповідала темпам реформ: близько третини шкіл змушені були працювати у дві-три зміни через нестачу приміщень. Реформа 1959 р. декларувала демократизацію освіти, проте на практиці посилювала процеси русифікації, зокрема через право батьків обирати мову навчання. Позитивним нововведенням стало створення шкіл-інтернатів для дітей із соціально вразливих категорій – елемент поступової модернізації освітньої інфраструктури.

У вищій освіті фіксуємо суперечливу динаміку: оптимізація мережі закладів і зростання кількості заочників знижували якість підготовки, тоді як у деяких випадках простежувалося прагнення до спеціалізації та регіонального розвитку. Так, відновлення Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту у 1954 р., запуск його роботи в 1955 р. були продиктовані потребами аграрного сектору. Відповіддю держави на індустріальні виклики стало відкриття у 1962 р. Хмельницького загальнотехнічного факультету Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова. Це забезпечувало підготовку кадрів для регіональної промисловості, зокрема таких підприємств, як Понінківський целюлозно-паперовий комбінат і завод «Трактородеталь» (ДАХМО, ф.Р.6151, оп.1, спр.2, арк.5). Попри ці зрушення, зберігалася ідеологічна заангажованість вищої освіти. Наприклад, Кам'янець-Подільський педагогічний інститут у 1956 р. втратив історичний факультет, що обмежило його кадровий потенціал (Копилов, Газін, 2008, с.218). Водночас відкриття факультету підготовки вчителів початкових класів у 1960 р. стало кроком до посилення регіональної педагогічної бази (Завальнюк, 2003, с.120).

Структурна перебудова закладів вищої освіти Хмельниччини супроводжувалася скороченнями. У Кам'янець-Подільському педінституті кількість кафедр зменшилася з 15 у 1954/1955 навчальному році до 10 у 1957/1958 навчальному році. Об'єднання профільних кафедр у предметні комісії негативно позначилося на якості підготовки, зокрема з іноземних мов і фізичного виховання. Утім, у 1960-х роках розпочався зворотний процес: зростала кількість кафедр і викладачів. У педінституті кількість викладачів зросла з 81 у 1953 р. до 124 у 1964 р., а

частка науковців з науковим ступенем за цей період – з 14,8% до 21,7% (ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.148, арк.18; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.124). Аналогічна динаміка спостерігалася і в сільськогосподарському інституті: від 49 викладачів у 1955 р. (серед них 2 доктори і 13 кандидатів наук) – до 99 у 1959 р., з яких 43 мали наукові ступені; у 1963 р. – 34 доценти, 45 кандидатів, 2 доктори і 1 професор (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.183, арк.23в.; ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.167а, арк.257).

Разом із зростанням чисельності підвищувався якісний показник – залучалися випускники провідних вишів країни. Проте хронічною проблемою залишалася висока плинність викладачів. Побутові умови, насамперед житлова криза, обмежували можливості стабільного кадрового розвитку. Так, у 1962/1963 навчальному році лише 2 викладачі педінституту мали стаж понад 25 років; більшість працювала до 5 років, що значно ускладнювало формування сталого викладацького колективу (Філінюк, 208, с.112).

У 1960-х рр. в освітніх закладах Хмельниччини активно здійснювались заходи з підвищення кваліфікації викладачів. Регулярні конкурси та атестації стали інструментом добору фахівців. Водночас кадрова політика залишалась жорстко ідеологізованою. Викладачі зобов'язані були вивчати марксистсько-ленінську теорію, брати участь у семінарах і відвідувати вечірні університети марксизму-ленізму (ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.192, арк.9). Це поєднання формального професіоналізму та політичної лояльності визначало специфіку роботи викладача в умовах радянської освітньої системи.

Особлива увага в цей період приділялась профорієнтаційній роботі та підготовці абітурієнтів. За ініціати́ви ректора педінституту І. Зеленьюка у 1961 р. було відкрито стаціонарні й заочні підготовчі курси для молоді, що мала досвід роботи. Вони діяли при райвідділах освіти Старокостянтинова й Красилова. Із 60 слухачів перших курсів 35% подали заяви на вступ. На заочних курсах до фізико-математичного факультету навчалася 71 особа, а загалом 97% слухачів подали заяви про вступ (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.99-100). Підготовчі курси відкрили також при Хмельницькому загальнотехнічному факультеті УПІ, де у 1962 – 1964 рр. навчалася 357 осіб (ДАХМО, ф.Р.6151, оп.1, спр.2, арк.20). Активна робота викладачів у регіонах – через виступи, публікації, дні відкритих дверей і виїзди до шкіл – дозволила формувати позитивний імідж закладів серед місцевої молоді (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.100).

Серед нових форм роботи виділяється створення у 1962 р. юнацької фізико-математичної школи для обдарованих учнів. Вона працювала у вечірній час та розміщувалась у спортивно-оздоровчому таборі в селі Голосків. Протягом 1962/1963 навчального року у школі навчалися 47 старшокласників (Семиліт, 1967). Це засвідчувало орієнтацію інституту на формування резерву талановитої молоді.

Попри докладені зусилля, динаміка студентських контингентів залишалась нестійкою. Кількість поданих заяв варіювала – від 1080 у 1959 р. до 1274 у 1963 р., а кількість зарахованих студентів коливалася від 560 у 1959 р. до 874 у 1961 р. (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.240, арк.63) (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.254, арк.42). Поступово збільшувався відсоток вступників із трудовим досвідом: у 1962 р. у педінституті таких було 647 осіб, у сільськогосподарському інституті в 1959 р. – 383 з 996 студентів. Водночас, зберігалися високі показники відрахувань. Так, у 1956/1957 навчальному році з педінституту вибули 53 студенти, з них 22 – через академічну неуспішність (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.83, арк.16-17). Це свідчить про диспропорцію між формальним розширенням доступу до вищої освіти та реальним рівнем її засвоєння.

Освітні реформи періоду хрущовської «відлиги» сприяли розширенню мережі навчальних закладів Хмельниччини, збільшенню контингенту студентів та модернізації матеріально-технічної бази. Відкриття нових факультетів і впровадження підготовчих курсів сприяли залученню молоді, а активна профорієнтаційна робота забезпечувала приплив студентів із різних регіонів. Водночас реорганізація кафедр, кадрові скорочення та ідеологічний контроль ускладнювали навчальний процес і наукову діяльність. Незважаючи на позитивні зміни, нестабільність студентського контингенту та ресурсні обмеження залишалися серйозними викликами для освітньої системи регіону, що визначило суперечливий характер реформ.

У середині 1950-х – першій половині 1960-х років у навчальному процесі Кам'янець-Подільського педагогічного інституту відбулися суттєві зміни. Упродовж 1950-х років заняття проводилися в одну зміну за стабільним розкладом. Однак на початку 1960-х років кількість студентів зросла до 1100 осіб, тоді як площа навчальних приміщень залишалася практично незмінною. Вирішення цієї проблеми стало можливим лише у 1963/1964 навчальному році з відкриттям нового корпусу площею 4659 м², завдяки чому загальна площа навчальних приміщень сягнула 12885 м² (Завальнюк, Комарницький, 2011, с.49).

Починаючи з кінця 1950-х років, у закладі було впроваджено чіткий режим навчального дня: заняття тривали з 8:00 до 13:20, після чого проводилися факультативи й заняття в гуртках, а самостійну роботу студенти виконували у вечірній час. Значну увагу приділяли вдосконаленню

.....
навчальних планів: зокрема, посилювався акцент на психолого-педагогічних дисциплінах, вивченні різних мов і літератур. Поряд з обов'язковими дисциплінами запроваджувалися факультативи. Водночас навчальний процес зазнавав змін через непередбачувані фактори – зокрема, погодні умови або залучення студентів до сільськогосподарських робіт, зокрема збирання врожаю (ДАХмО, ф.Р.302, оп.7, спр.154, арк.110; ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.16).

У зв'язку з ідеологічними вимогами часу, до навчальних програм включалися курси з історії КПРС, політекономії, діалектичного матеріалізму, що передбачало підготовку рефератів і ведення конспектів. Крім того, активно впроваджувалася практика поєднання теоретичного навчання з практичною підготовкою: студенти відвідували школи, де залучалися до виконання педагогічних завдань (ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.83, арк.19; ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.18).

Певна частина занять проходила безпосередньо на підприємствах міста, що дозволяло студентам опановувати економічні знання та навички господарських розрахунків. Політехнічна підготовка передбачала знайомство з основами виробничих процесів, сучасною технікою та особливостями її застосування. Студенти відвідували, зокрема, верстатобудівні заводи та електростанції. Із 1959/1960 навчального року в освітній процес почали впроваджувати кінофільми, проводилися семінари з техніки кінопроекції (ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.22). Також активізувалася атеїстична пропаганда через проведення спеціальних лекцій і семінарів (Філінюк, 2008, с.129).

Упорядкування самостійної роботи студентів стало окремим напрямом роботи. Для студентів старших курсів організовували методичні наради, під час яких обговорювалися ефективні підходи до самостійного навчання. У навчальних кабінетах постійно працювали викладачі, які консультували студентів, допомагали їм в опануванні навчального матеріалу. У процесі навчання студенти виконували курсові роботи, тематика яких була спрямована на поглиблення знань і формування навичок самостійної діяльності (ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.26).

Ключову роль у підготовці майбутніх учителів відігравала педагогічна практика, яка забезпечувала практичне закріплення теоретичних знань. Перед початком практики студенти проходили курси методики викладання, брали участь в інструктивно-методичних нарадах, де ознайомлювалися з організаційними особливостями практичної роботи. У 1950-х роках практику проходили студенти III – IV курсів. Вона тривала шість тижнів і проводилася у школах Кам'янця-Подільського. Через обмежену кількість навчальних закладів практика здійснювалася у дві зміни. Студенти брали активну участь в організації виховних заходів, виготовленні наочних посібників, а також працювали у піонерських таборах. Викладачі й методисти надавали систематичну допомогу, зокрема в організації та проведенні пробних уроків (ДАХмО, ф.Р.302, оп.7, спр.192, арк.32-34). Наприкінці 1950-х років до проходження практики долучалися також студенти I – II курсів. Вони працювали помічниками вчителів, вожатими, організаторами позакласної роботи. До їхніх обов'язків входило проведення виховних бесід, екскурсій, організація трудового виховання учнів (ДАХмО, ф.Р.302, оп.7, спр.192, арк.35).

Для підвищення ефективності педагогічної практики студенти III – IV курсів проводили уроки в старших класах під керівництвом досвідчених педагогів. Вони готували наочні матеріали, складали плани-конспекти уроків, здійснювали виховну роботу. Після завершення практики студенти звітували про виконану роботу, брали участь у загальнономіських святкових заходах (ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.44). Таким чином, педагогічна практика не лише сприяла професійному зростанню студентів, а й формувала їхні організаторські здібності, навички роботи в колективі та уміння реалізовувати різноманітні форми позакласної діяльності.

У другій половині 1950-х – на початку 1960-х років трудова та педагогічна практика студентів стала важливою складовою професійної підготовки. Щороку до 500 студентів педагогічного інституту брали участь у роботі піонерських таборів, виконуючи функції вожатих, інструкторів з фізичної підготовки, а також організовували дозвілля дітей у дворових клубах і гуртках, зокрема у клубі «Дружба» (Левицький, 1961; ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.56). Активна участь у позашкільній виховній роботі свідчила про орієнтацію вишу на формування у студентів соціально активної позиції.

Поряд із педагогічною практикою, студенти проходили виробниче стажування. Наприклад, протягом 1955/1956 навчального року 40 студентів фізико-математичного факультету практикувалися з електротехніки, а 84 особи здобули кваліфікацію кінодемонстраторів (Філінюк, 2008, с.129). Базами практики були заводи, де студенти не лише набували фахові навички, а й брали участь у виробничій і культурній діяльності. У сільськогосподарському інституті практика мала виробничий характер – студенти готували елітне насіння, доглядали за культурами і за це отримували оплату (ДАХмО, ф.Р.195, оп.3, спр.205, арк.221). За результатами практик діяла система заохочень: кращі студенти отримували стипендії та премії, недисципліновані –

піддавалися адміністративним стягненням (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.103, арк.20-21; ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.154, арк.113).

У навчальному процесі активно застосовувались методи контролю якості викладання: взаємовідвідування занять, відкриті лекції, обговорення на методичних нарадах. Молодим викладачам надавалась методична допомога. Зростання кількості підручників і посібників, а також запровадження програмованого навчання у 1960-х рр. вказують на зростання науково-методичної активності викладачів (Філінюк, 2008, с.138).

Державна атестація супроводжувалася ретельною підготовкою: проводилися консультації, семінари, самостійна робота студентів. Для цього було створено сприятливі умови – організація роботи окремих кабінетів до 23:00, відведення додаткових днів для підготовки тощо (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.112, арк.83; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.17). Успішність випускників знаходилась на досить високому рівні: у сільськогосподарському інституті, наприклад, у 1959 р. лише один студент не склав державний іспит (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.183, арк.24). Дипломні роботи часто мали прикладний характер, орієнтований на сільське господарство. У 1961 р. 45 студентів агрономічного факультету захищали практико-орієнтовані проекти (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.186, арк.19).

З 1953 р. почалося вивчення ефективності роботи випускників у школах. Виявлені прогалини у підготовці стали підставою для коригування навчального процесу через роботу кафедр та обговорення актуальних проблем. Цей зворотний зв'язок вказує на прагнення закладів підвищувати якість освіти. Зміни в освітній політиці доби «відлиги» (реалізація «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям») позначилися на навчальних планах: зросла частка політехнічної та практичної підготовки (Філінюк, 2008, с.142).

Науково-дослідна діяльність була вагомим аспектом роботи вищих закладів освіти. Якщо у 1953 р. нею займалися 71,1% викладачів, то до 1960 р. показник зріс до 91%. Проте вже з 1962 р. зафіксовано спад активності, що пов'язано з приходом нових кадрів без досвіду наукової роботи (Філінюк, 2008, с.138). У 1950-х – першій половині 1960-х рр. в умовах кадрового дефіциту в педінституті й сільськогосподарському інституті активно стимулювали підготовку кандидатських і докторських дисертацій. Якщо у 1953 р. викладачі педінституту працювали над 7 докторськими і 22 кандидатськими роботами, то у 1965 р. вже над 30 кандидатськими. Окремим викладачам надавалися творчі відпустки та відрядження, що сприяло зростанню кількості захистів і отриманих вчених звань (Філінюк, 2008, с.138). Проте, на деяких кафедрах (математики, фізвиховання) ще у 1960/1961 навчальному році не було жодного викладача з науковим ступенем. Водночас у сільгоспінституті, де розгорталися дослідження з агрономії, зоотехнії та економіки, у 1963 р. відкрили аспірантуру, що дозволило зміцнити науковий потенціал закладу (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.205, арк.28).

Тематика досліджень обох вишів мала прикладний характер. У педінституті це були проблеми методики викладання та історії радянських інституцій на Поділлі, у сільгоспінституті – підвищення врожайності та виведення нових сортів рослин для Лісостепу. Співпраця з колгоспами й радгоспами забезпечувала практичну апробацію результатів. Підвищення рівня досліджень супроводжувалося активною видавничою діяльністю: викладачі друкували посібники, статті, монографії, зокрема у союзних виданнях, що позитивно позначалося на авторитеті вишів (Філінюк, 2008, с.180).

У ці роки до наукової роботи все активніше залучали студентів. Наукові гуртки, яких у педінституті в 1953 р. налічувалося 12, а в 1964 р. – уже 21, стали важливою платформою для формування самостійної наукової думки (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.27; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.112, арк.51). У сільгоспінституті в 1964 р. понад 500 студентів були залучені до гурткової діяльності. Роботу координувало студентське наукове товариство, яке організовувало конференції: якщо у 1955 р. було представлено 25 доповідей, то в 1964 р. – вже 79. Деякі з робіт отримали визнання на всесоюзних конкурсах (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.112, арк.53).

Ця динаміка свідчить про поступове зростання ролі студентів як учасників наукового процесу, а не лише пасивних споживачів знань. Участь у дослідницькій діяльності не лише сприяла розвитку фахових компетентностей, але й формувала вміння критично мислити та самостійно аналізувати інформацію – хоча й у межах ідеологічно дозволеного. Таким чином, студентська наука стала одним із механізмів підготовки кадрового резерву для науки та освіти, водночас зберігаючи риси підконтрольної та спрямованої з «згори» ініціативи.

В цілому, модернізація вищої школи в означений період сприяла підвищенню рівня педагогічної та наукової підготовки кадрів. Водночас розвиток науки й освіти перебував під ідеологічним контролем, що обмежувало академічну свободу та тематику досліджень, особливо в гуманітарній сфері.

У вищих навчальних закладах пріоритетною залишалася громадсько-політична робота, головною метою якої було формування у студентів комуністичної свідомості. Центральним елементом ідеологічного впливу виступало політичне виховання, яке реалізовувалося через

.....
проведення політінформацій, тематичних бесід, семінарів, лекційних виступів викладачів і партійних працівників. Значну увагу приділяли також диспутам на політичні теми, що сприяли поінформованості студентства про події в країні та за її межами (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.88).

Однак така діяльність мала яскраво виражену ідеологічну спрямованість, що суттєво обмежувала можливість критичного осмислення радянської дійсності. Політінформації та лекції часто перетворювалися на засіб пропаганди, основною метою якої було не інформування, а формування ідеологічно зручних настанов. Хоча диспути і зустрічі з видатними особами мали певне освітнє значення, відкритість до різних поглядів була відсутня. Критика радянської політики, яка не відповідала офіційній партійній лінії, суворо заборонялася, що унеможливлювало об'єктивне осмислення суспільних процесів.

У межах виховної роботи організовувалися зустрічі студентів з відомими особами, а поширеною формою ідеологічного впливу були покази кінофільмів, присвячених досягненням радянської науки, культури, комуністичному будівництву. Урочисті заходи, мітинги, присвячені річницям революцій, з'їздам комуністичної партії чи іншим визначним подіям, стали традиційною формою мобілізації студентської молоді (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.89). Попри виразну ідеологічну заангажованість, ці заходи сприяли формуванню певного рівня громадської активності. Водночас діяльність шефських організацій, профспілок і факультету громадських професій забезпечувала залучення студентів до різноманітних соціальних і культурних ініціатив, хоча все це відбувалося в жорстких ідеологічних рамках, які виключали існування альтернативної думки чи критики офіційної політики.

У Кам'янець-Подільському педагогічному інституті у 1960 р. було засновано факультет громадських професій, який об'єднав кілька напрямів: піонерську роботу, журналістику, пропагандистську діяльність, бібліотекознавство (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.259, арк.88). Цей факультет функціонував понад 40 років і мав за мету підготовку студентів до виховної роботи, хоча значною мірою був заідеологізований. Здобуваючи громадську професію, студенти факультету педагогіки проходили практику на дитячих технічних станціях, керуючи гуртками. Викладачі та студенти брали активну участь у виборчих кампаніях, організовували агітаційні заходи, проводили лекції та концертні виступи для виборців (Шостакевич, 1963; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.311, арк.81).

На студентському рівні ідеологічний вплив реалізовувався через первинні осередки компартії та комсомолу, які активно нав'язували молоді марксистсько-ленінські засади. Водночас профспілкові організації, що відігравали помітну роль у студентському житті, часто стикалися з проблемою низької активності студентства, про що неодноразово йшлося на профспілкових конференціях. Попри жорсткий ідеологічний контроль, у студентському середовищі все ж виникали поодинокі прояви критичного мислення та навіть антирадянських настроїв, особливо серед студентів історико-філологічного й фізико-математичного факультетів (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.259, арк.88). Певну роль у поширенні опозиційних ідей відіграли зустрічі з представниками руху «шістдесятників», зокрема з М. Вінграновським та С. Сінгаєвським (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.94), що сприяло формуванню альтернативного світогляду в частини молоді.

Засобом ідеологічного впливу на молодь традиційно залишались друковані періодичні видання. У вишах виходили багатотиражні газети, зокрема «Радянський студент», у яких публікувалися матеріали про моральний кодекс будівника комунізму, політичне життя, а також творчість студентів і викладачів. На факультетах активно видавалися стінні газети, що висвітлювали досягнення та виявляли недоліки в роботі студентства (ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.154, арк.117). Хоча ці видання мали очевидне ідеологічне навантаження, вони відігравали важливу роль у виховній роботі, водночас обмежуючи можливість критичного осмислення політичної ситуації в країні.

Естетичне виховання студентів стало важливою складовою освітнього процесу в радянських вищих навчальних закладах, зокрема в педагогічних інститутах. Воно реалізовувалося через лекційні курси з літератури, історії, музики, мистецтва, а також через обов'язкові дисципліни з марксистсько-ленінської естетики та етики. Важливим завданням цієї роботи було формування в студентів умінь оцінювати художні твори з позицій соціалістичного реалізму, виховувати почуття краси, гармонії, колективізму та гуманістичних ідеалів. Вивчення теоретичних засад мистецтва сприяло розвитку естетичного смаку та розумінню культури як інструменту ідеологічного впливу (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.88; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.293, арк.76).

Значну роль у формуванні естетичних орієнтирів студентства відігравали факультативи та позаурочні заходи: диспути, лекції, тематичні вечори. У першій половині 1960-х років були впроваджені додаткові курси, покликані забезпечити культурний розвиток молоді: з історії мистецтва, музичної грамоти, виразного читання та інші (Філінюк, 2008, с.132). Студенти активно

залучались до культурно-масової роботи – через клуби, творчі об'єднання, театральні, музичні, художні гуртки. Така діяльність не лише формувала естетичні уподобання, а й розвивала організаторські навички, важливі для майбутніх учителів (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.91).

Клуби та гуртки, у межах яких студенти займалися театральним мистецтвом, вокалом, живописом, перетворювалися на осередки творчого зростання. Наприклад, у 1954/1955 навчальному році в інституті відбувалися зустрічі з митцями, артистами драматичних театрів, письменниками та поетами. Такі заходи поглиблювали інтерес до культури, розширювали світогляд і сприяли безпосередньому діалогу студентства з представниками радянської інтелігенції (ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.192, арк.50; ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.87).

Певна увага керівництвом закладів освіти приділялася і розвитку художньої самодіяльності – одному з важливих каналів залучення студентів до творчості. У 1960/1961 навчальному році діяли різноманітні колективи: хор, вокальні ансамблі, театральні гуртки. Деякі з них брали участь у телевізійних програмах, конкурсах і фестивалях республіканського рівня (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.244, арк.88). Ця активність сприяла не лише творчому самовираженню студентів, а й підвищенню іміджу навчального закладу. Важливим інструментом естетичного впливу були також лекції, кінопокази, літературні обговорення. Їх тематика охоплювала як художні твори, так і політичні, наукові, атеїстичні питання. Така практика формувала у студентів широкий культурно-ідеологічний світогляд (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.99, арк.86).

Загалом, система естетичного виховання в педагогічних інститутах мала на меті формування цілісної, всебічно розвиненої особистості, здатної не лише сприймати й оцінювати культурні явища, а й брати активну участь у їх поширенні. Поєднання теоретичної підготовки з практичною творчою діяльністю забезпечувало високий рівень культурного розвитку студентів та їхню фахову готовність до педагогічної і виховної роботи (ДАХМО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.91).

У період хрущовської «відлиги» в СРСР активізувалося оновлення матеріально-технічної бази вишів як елемент загальної модернізації освітньої системи. Це відповідало потребі у кваліфікованих кадрах та прагненню до науково-технічного прогресу. Зростання вимог до навчального процесу супроводжувалося розширенням інфраструктури, але не завжди відповідало реальним можливостям. Так, у 1955 р. сільськогосподарський інститут отримав приміщення колишньої духовної семінарії та створив навчально-дослідне господарство. Однак, до кінця 1958 р. навчальні площі залишалися недостатніми. Лише в першій половині 1960-х рр. ситуація почала змінюватися на краще завдяки плановому будівництву нових корпусів (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.89, арк.10; ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.205, арк.476).

У Хмельницькому педагогічному інституті модернізація матеріальної бази включала нові навчальні та спортивні об'єкти. Проте зростання контингенту студентів випереджало розширення інфраструктури, створюючи постійну потребу в додаткових приміщеннях (Завальнюк, 2003, с.115). Проблеми з оснащенням лабораторій, особливо в аграрному виші, стали об'єктом критики з боку профільного міністерства. Брак сучасного обладнання на кафедрах механізації, ґрунтознавства, хімії негативно позначався на якості підготовки кадрів. У відповідь здійснювалася часткова модернізація, що дозволило покращити викладання природничо-технічних дисциплін (ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.89, арк.10-11; ДАХМО, ф.Р.6151, оп.1, спр.2, арк.6). На загальнотехнічному факультеті Хмельницького університету також тривало оновлення лабораторій з фізики, хімії, механіки, що вказує на пріоритетність природничих наук у вищій освіті в контексті науково-технічної політики держави (ДАХМО, ф.Р.6151, оп.1, спр.2, арк.9-10).

Важливим елементом навчального процесу стала розбудова бібліотек. У Хмельницькому педінституті бібліотечний фонд зріс із 32 тис. у 1950 р. до 295 тис. одиниць у 1964 р., що перетворило книгозбірню на одну з найпотужніших у регіоні. Активно розвивалися структурні підрозділи, запроваджувалося обслуговування літературою у гуртожитках і таборах. Водночас частина літератури, особливо рідкісної, залишалася обмежено доступною (Суровий, 2003, с.654; Пархоменко, 1998, с.64). У ці роки сільськогосподарський інститут також активно нарощував бібліотечний фонд. До 1959 р. він перевищив 56 тис. одиниць друкованої продукції.

Попри позитивні зрушення, гострою проблемою залишалися житлові умови студентів. У 1953 р. більшість студентів педінституту мешкали в орендованих квартирах або «кутках», що свідчило про нестачу гуртожитків. Незважаючи на розширення житлового фонду до 1962 р., проблема перенаселення не зникла. Особливо критичною була ситуація в аграрному виші, де частина студентів мешкала у переобладнаних пташниках (ДАХМО, ф.Р.302, оп.7, спр.154, арк.120; ДАХМО, ф.Р.195, оп.3, спр.89, арк.10). Попри складні умови проживання, в гуртожитках налагоджувалася робота медичних та побутових служб. Інспекції систематично контролювали санітарний стан і дисципліну, що відповідало моделі соціалістичного контролю за побутом.

.....
Фінансова підтримка студентів, насамперед через систему стипендій, залишалася важливим інструментом соціальної політики. Початковий розмір стипендії (220 крб.) зростав на старших курсах. Окрему допомогу отримували студенти з вразливих соціальних категорій (Філінюк, 2008, с.162).

Значна увага керівництвом навчальних закладів приділялася дозвіллю і відпочинку студентів. З ініціативи керівництва і профкому педінституту у 1958 р. в парку колишнього графського маєтку біля с. Голосків було створено спортивно-оздоровчий табір «Юність» на 200 місць, який мав велике значення для зміцнення здоров'я студентів. Останні самі облаштували спортивні майданчики, будували літні будиночки та відпочивальні зони. За сезон близько 500 студентів проходили оздоровлення, з частковим фінансуванням від профкому інституту (Полозова, 1959; Філінюк, 2008, с.163). У таборі проводили культурно-масові заходи, спортивні змагання, лекції та конкурси. Під час роботи табору студенти також залучались до трудового виховання: допомагали в догляді за парком та надавали допомогу місцевому колгоспу (ДАХмО, ф.Р.302, оп.8, спр.275, арк.61).

Період хрущовської «відлиги» відзначався розширенням навчальних площ, розвитком спортивної інфраструктури та залученням студентів до суспільно-корисної праці. Водночас громадсько-політичне життя та матеріальна база вишів залишалися під контролем радянської ідеології. Формування комуністичної свідомості сприяло активності молоді, проте обмежувало критичне мислення. Незважаючи на покращення навчальних корпусів, бібліотек і лабораторій, гуртожитки були переповненими, а забезпечення обладнанням – недостатнім. Студентське дозвілля й громадська діяльність здійснювались у межах чітких ідеологічних вимог.

Висновки. Підготовка педагогічних кадрів на Хмельниччині в середині 1950-х – першій половині 1960-х років відбувалася за умов реформування вищої освіти, що передбачало розширення мережі закладів та покращення умов навчання. Водночас, ідеологічний тиск з боку радянського режиму вимагав від викладачів і студентів дотримання офіційної ідеології, пропаганди політичних настанов та активної участі в соціалістичному будівництві. Попри певну лібералізацію періоду хрущовської «відлиги», контроль залишався жорстким і здійснювався через політичні та культурні заходи в навчальних закладах.

Політична лібералізація сприяла розширенню мережі навчальних закладів, збільшилася кількість факультетів, зросли якісні показники викладацького складу. Активізація науково-дослідної роботи сприяла інтеграції науки з практикою, але значна частина досліджень була обмежена офіційною політичною лінією. Однією з ключових складових професійної підготовки залишалася педагогічна та виробнича практика, що сприяла формуванню фахових навичок студентів. Незважаючи на нестабільність контингенту студентів, профорієнтаційна робота дозволяла залучати молодь із різних регіонів України, що позитивно позначалося на загальному рівні підготовки майбутніх педагогів.

Громадсько-політичне життя студентів контролювали партійні та профспілкові організації, що організовували культурно-масові заходи, політичні лекції та підтримували ідеологічну дисципліну. Ідеологічний контроль поширювався й на позанавчальну діяльність студентів. Матеріально-технічна база закладів освіти покращувалася, однак проблеми з гуртожитками та умовами побуту залишалися актуальними. Підготовка педагогічних кадрів у цей період була комплексним процесом, що включав освітні, соціально-політичні та матеріально-побутові аспекти, проте залишалася під впливом радянської ідеології, яка й визначала діяльність закладів освіти.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність керівництву Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за надану можливість дослідити цю тему, а також за цінні консультації та підтримку на всіх етапах роботи. Особлива вдячність колегам за професійну допомогу, корисні поради та конструктивні зауваження, які сприяли глибшому розумінню проблематики і покращенню якості дослідження.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бахмат, М., Алещенко, М. (2005). *Подільський державний аграрно-технічний університет*. Кам'янець-Подільський, 264 с.
- ДАХмО – Державний архів Хмельницької області.
- Завальнюк, О. М. (ред.). (2003). *Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення*. Кам'янець-Подільський: Оіом, 408 с.
- Завальнюк, О. М., Комарніцький, О. Б. (2011). *До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідково-статистичні матеріали*. Кам'янець-Подільський: Оіом, 112 с.

- Завальнюк, О. М., Комарніцький, О. Б.** (2012). *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918 – 2012 рр.)*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 340 с.
- Комарніцький, О. Б., Моштак, М. В.** (2009). *Профспілкова організація студентів, аспірантів та докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 216 с.
- Копилов, С. А., Газін, В. В.** (2008). *Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 76 с.
- Левицький, Є.** (1961). З любов'ю до дітей. *Радянський студент*, 1 вересня.
- Магден, М.** (1953). Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. *Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту: історико-філологічний факультет*. Київ: Радянська школа, 3–9.
- Мельничук, О. & Поліщук, А.** (2022). Соціально-економічні та соціокультурні трансформації в подільському селі в 1950–1960-х рр. (на матеріалах села Мельниківцев). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 42, 44–53. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-42-44-53>
- Мельничук, О.А. & Долинна, А.С.** (2023а). Громадсько-політична діяльність Кам'янець-Подільського педінституту у часи хрущовської «відлиги». *Актуальні питання у сучасній науці*. 9(15), 894–906. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-894-905](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-894-905)
- Мельничук, О.А. & Долинна, А.С.** (2023b). Державна політика щодо підготовки педагогічних кадрів у середині 1950-х – першій половині 1960-х рр. в Україні. *Вісник науки та освіти*. 7(13), 959–967. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-959-967](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-959-967)
- Пархоменко, В. М.** (1998). З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Кам'янець-Подільський, 1, 59–65.
- Полозова, Л.** (1959). Це здорово, корисно, приємно. *Радянський студент*, 7 березня.
- Семиліт, М.** (1967). Школа талантів. *Радянський студент*, 15 червня.
- Суровий, А. Ф.** (2003). Токар Йосип Іванович. *Кам'янець-Подільський державний університет в особах*. Кам'янець-Подільський: Оіум, 1, 652–656.
- Тонкочєєв, Г. А.** (1957). Из истории Каменец-Подольского сельскохозяйственного института. *Сборник научных трудов Каменец-Подольского сельскохозяйственного института*. Каменец-Подольский, 1, 3–8.
- Філінюк, А. Г.** (2008). *Життя, віддане справі: трудова, громадська та науково-педагогічна діяльність Івана Степановича Зелениюка*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 332 с.
- Шостакевич, С.** (1963). Наш внесок. *Радянський студент*, 31 січня.

References:

- Bakhmat, M., Alieshchenko, M.** (2005). *Podilskyi derzhavnyi ahrarno-tekhnichnyi universytet [Podillia State Agrarian and Technical University]*. Kamianets-Podilskyi, 264 p. [in Ukrainian].
- DAKhmO** – Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archive of Khmelnytskyi Region]. [in Ukrainian].
- Filiniuk, A. H.** (2008). *Zhyttia, viddane spravi: trudova, hromadska ta naukovo-pedahohichna diialnist Ivana Stepanovycha Zeleniuka [Life Dedicated to the Cause: The Labor, Social, and Scientific-Pedagogical Activities of Ivan Stepanovych Zelenyuk]*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 332 p. [in Ukrainian].
- Komarnitskyi, O. B., Moshtak, M. V.** (2009). *Profspilkova orhanizatsiia studentiv, aspirantiv ta doktorantiv Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka [Trade Union Organization of Students, Postgraduates, and Doctoral Students of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiiienko National University]*. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi, 216 p. [in Ukrainian].
- Kopylov, S. A., Hazin, V. V.** (2008). *Istorychnyi fakultet Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu [Faculty of History of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiiienko National University]*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 76 p. [in Ukrainian].
- Levytskyi, Ye.** (1961). Z liuboviu do ditei [With Love for Children]. *Radianskyi student*, 1 veresnia. [in Ukrainian].
- Mahden, M.** (1953). Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut [Kamianets-Podilskyi State Pedagogical Institute]. *Naukovi zapysky Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu: istoryko-filolohichni fakultet*. Kyiv: Radianska shkola, 3–9. [in Ukrainian].
- Melnichuk, O. & Polishchuk, A.** (2022). Sotsialno-ekonomichni ta sotsiokulturni transformatsii v podilskomu seli v 1950–1960-kh rr. (na materialakh sela Melnykivets) [Socio-Economic and Socio-Cultural Transformations in Podillia Countryside during the 1950s–1960s (based on Melnykivetsi)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo*

Kotsyiubynskyi State Pedagogical University. Series History, 42, 44-53. [in Ukrainian]
<https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-42-44-53>

- Melnychuk, O.A. & Dolynna, A.S.** (2023a). Hromadsko-politychna diialnist Kamianets-Podilskoho pedinstytutu u chasy khrushchovskoi «vidlyhy» [Social and political activities of the Kamianets-Podilskoho pedagogical institute during the times of the khrushchov "thaw"]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki – Current issues in modern science*. 9(15), 894-906. [in Ukrainian]
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-894-905](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-894-905)
- Melnychuk, O.A. & Dolynna, A.S.** (2023b). Derzhavna polityka shchodo pidhotovky pedahohichnykh kadrov u seredyni 1950-kh – pershii polovyni 1960-kh rr. v Ukraini [State policy regarding the training of teachers in the mid-1950s - the first half of the 1960s. in Ukraine]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*. 7(13), 959-967. [in Ukrainian]
[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-959-967](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-959-967)
- Parkhomenko, V. M.** (1998). Z istorii biblioteki Kamianets-Podilskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu [From the History of the Library of Kamianets-Podilskyi State Pedagogical University]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli*. Kamianets-Podilskiy, 1, 59–65. [in Ukrainian].
- Polozova, L.** (1959). Tse zdorovo, korysno, pryemno [It's Great, Useful, and Pleasant]. *Radianskyi student*, 7 bereznia. [in Ukrainian].
- Semylit, M.** (1967). Shkola talantiv [School of Talents]. *Radianskyi student*, 15 chervnia. [in Ukrainian].
- Shostakevych, S.** (1963). Nash vnesok [Our Contribution]. *Radianskyi student*, 31 sichnia. [in Ukrainian].
- Surovii, A. F.** (2003). Tokar Yosyp Ivanovych [Tokar Yosyp Ivanovych]. *Kamianets-Podilskiy derzhavnyi universytet v osobakh*. Kamianets-Podilskiy: Oiium, 1, 652–656. [in Ukrainian].
- Tonkocheev, G. A.** (1957). Iz istorii Kamenec-Podolskogo selskohoziastvennogo instituta [From the History of Kamianets-Podilskiy Agricultural Institute]. *Sbornik nauchnykh trudov Kamenec-Podolskogo selskohoziastvennogo instituta*. Kamenec-Podolskij, 1, 3–8. [in Russian].
- Zavalniuk, O. M.** (Ed.). (2003). *Kamianets-Podilskiy derzhavnyi universytet: mynule i sohodennia* [Kamianets-Podilskiy State University: Past and Present]. Kamianets-Podilskiy: Oiium, 408 p. [in Ukrainian].
- Zavalniuk, O. M., Komarnitskyi, O. B.** (2011). *Do istorii Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka: dovidkovo-statystychni materialy* [To the History of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University: Reference and Statistical Materials]. Kamianets-Podilskiy: Oiium, 112 p. [in Ukrainian].
- Zavalniuk, O. M., Komarnitskyi, O. B.** (2012). *Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka (1918 – 2012 rr.)* [Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University (1918–2012)]. Kamianets-Podilskiy: Aksioma, 2012. 340 p. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 04.06.2025

Схвалено до друку / Accepted: 16.07.2025